

citāt

4 ... Duhovno jedinstvo kulturne Evrope stvorila je, po Krležinu uvjerenju, antička kultura koja je postala osnovom evropske: „U najrafiniranijoj zapadnjačkoj misli nema ni jedne, koju već nisu naslutili stari Heleni“ (Marginalije na temu o spoznajnoteoretskoj magiji). Stalan simbol antičke kulture latinski je jezik, koji Krleža uvrštava u svoje tekstove, i u opširnim odlomcima...

Zdenko Škreb, KULTURNI GLOBUS MIROSLAVA KRLEŽE,
„Oko“ br. 256 (povodom smrti Miroslava Krleže)

teme

YAVANE U INDIJI

Riječ *Yavana* susreće se u srednjovjekovnoj indijskoj književnosti kao sinonim riječi *mleccha* i označava bilo kakva stranca. Međutim, u prvim stoljećima naše ere naziv *Yavana* za Indijce je označavao samo Grka. Ta riječ, izvedena iz staroperzijskog oblika *Yauna* (*launā*), odnosila se prvobitno samo na Jonjane, ali vremenom je počela označavati sve Grke. Pretpostavlja se da su Jonjani iz Male Azije, kao podanici Ahemenida, dolazili u dodir s narodima sjeverozapadne Indije još od doba Darija I (522–486), i čini se da je to bio izvor indijskog termina za Grke.

Oblik *Yauna* se spominje u 12. knjizi (*Śāntiparvan*) *Mahābhārate*. Najstariji sanskritizirani oblik — *Yavana* — susreće se prvo u Pāṇinijevoj gramatici *Aṣṭādhyāyī* (IV, 1,49),¹ u Pantañjalijevoj gramatici *Mahābhāṣya* (II, 119,4),² u epovima *Mahābhārati*³ i *Rāmāyaṇi*;⁴ praktski oblik *Yona* čitamo na Aśokinim natpisima.

Yavane srećemo opet u doba Seleukida koji vladaju na ruševinama Ahemenidskog Carstva u vrijeme dok Sjevernom Indijom vlada dinastija Maurya (322–185. pr. n.e.).

Seleuk Nikator, u želji da nadmaši Aleksandrova osvajanja, prešao je 305. pr. n.e. Ind, ali je doživio težak poraz u sukobu sa Candragupta Mauryom. Primirjem 303. pr. n.e. ustupio je indijskom vladaru provincije Paropanisade (Kābul), Ariju (Herāt), Arahoziju (Kandahar) i dio Gedrozije (Makrān), a u zamjenu je od Candragupte dobio 500 slonova.

Candraguptin sin i nasljednik Bindusāra spominje se u Grka kao *Amitrokhates*, što je čini se grčki oblik sanskrtskog *amitrakhāda* („onaj koji jede neprijatelje“) ili *amitraghāta* („ubojica neprijatelja“). O njemu je sačuvana anegdota kod Ateneja⁵ (XIV, 67, 652 F, 653 A) koja počiva na podacima iz Hegesandra.⁶ Bindusāra ili Amitrohat je pisao Antiohu I Sirijskom moleći ga da mu pošalje slatkog vina, nešto smokava i jednog sofista koji bi ga podučio da diskutira. Antioh je na tu čudnu molbu odgovorio, šaljući mu vina i smokava, da sofist kod Grka nije roba na prodaju, te da na žalost ne može udovoljiti njegovoj želji.

273. pr. n.e. naslijedio ga je sin Aśoka, veliki pobornik buddhizma koji je želio i svoje suvremenike, helenističke vladare, poučiti *dharmi*⁷ koju je slijedio. Širom zemlje dao je postaviti natpise koji se dijele u dvije grupe: natpisi na stijenama *in situ* ili natpisi na monolitnim stupovima. Prvi tip natpisa je stariji, i nalazimo ga pretežno u najudaljenijim predjelima Aśokina Carstva. Toj grupi pripada četrnaest natpisa koji su nastali cca. 257–256. pr. n.e.; drugi i trinaesti natpis su za nas osobito zanimljivi jer se u njima spominju helenistički vladari koji su vladali u to doba, i upravo je 13. natpis poslužio kao temelj za utvrđivanje kronologije tog razdoblja indijske povijesti. Fragment toga natpisa glasi (lokalitet Kālsī, Sjeverozapadna Indija):

„... *atta Aṃtiyoge nāma yonalā (ja) palaṃ cā tenā Aṃtiyogenā cattāli 4 lajāne Tulamaye nāma Aṃte-kine nāma Makā nāma Alikyaśudale nāma...*”

„... *gdje je grčki kralj Antioh i iznad toga Antioha četiri kralja, imenom Ptolemej, imenom Antigon, imenom Maga, imenom Aleksandar...*”

Prakrski oblici imena razaznati su kao: Aṃtiyoga je Antioh II Teo sirijski (261–246); Tulamaya je Ptolemej II Filadelf egipatski (285–247); Aṃtekin je Antigon Gonat makedonski (276–239); Makā je Maga kirenski (258–250); Alikyaśudala je vjerojatno bio Aleksandar Epirski (272–255).

Zanimljiv je i 2. natpis koji svjedoči o Aśokinim kontaktima s Antiohom. Natpis glasi:

„... *Aṃtiyoge nāma yonalāja ye cā aṃne tassā Aṃtiyogassā sāmāṃtā lajāno savvattā devānaṃpiyassā piyadassissā lajine duve cikissakā kaṭā manussacikissā cā pasucikissā cā.*”

„... *(gdje) je grčki kralj Antioh i kraljevi susjedni tom Antiohu, posvuda je kralj bogovima drag i blaga pogleda (Aśoka) načinio dvije bolnice, bolnicu za ljude i bolnicu za životinje.*”

Grci u Baktriji

Nasljedstvo Antioha Sotera, sina Seleuka Nikatora, prelazi na Antioha Tea (261–246) za čije vladavine Carstvo gubi dvije važne provincije. Oko 250. pr. n.e. pobunili su se baktrijski Grci pod vodstvom grčkog guvernera Diodota i Partii na čelu s Arsakom. Osobito je gubitak Baktrije, bogate pokrajine u dolini Oksa (Amū Daryā) koja se protezala do Hindūkuša, teško pao Seleukidima. Strabon je o Baktriji u svojoj *Geografiji* (XV, II,3) zapisao da je imala tisuću gradova. Stoga ne

iznenaduje pokušaj Antiohovih nasljednika da povrate tu izgubljenju zemlju. Seleuk II (246–226) i Seleuk III (226–223) pri tome nisu imali nikakva uspjeha, kao ni Antioh III Veliki (223–187) koji je nakon dvije godine uzaludnog nastojanja da sebi podredi otpadnike zaključio mir s Baktrijom i priznao joj nezavisnost.

Diodot I, osnivač nezavisnog helenskog kraljevstva Baktrije, bio je moćan vladar koji je prema Justinovu⁸ svjedočanstvu bio veliki neprijatelj partskog vođe Arsaka. Sin nasljednik Diodot II promijenio je politiku svoga oca prema Partima, sklopio savez s njima, a to je Partima omogućilo da ujedine svoje snage protiv Seleuka II koji je napao Partiju između 240–235. pr. n.e. Taj je Diodotov politički potez ujedno spasio i Baktriju. Podataka o vremenu vladavine Diodota II nema; zna se da je 212. pr. n.e., kada je Antioh III krenuo na istok, baktrijski prijesto bio u rukama Eutidema rodnom iz Male Azije, koji je – čini se – svrgao svoga prethodnika. Antioh III je opsjedao Eutidemovo sjedište grad zvan Baktra ili Zarijaspa (današnji Balh) pune dvije godine, od 208–206. pr. n.e., ali bez uspjeha. Eutidem je odaslao svoga poslanika Teleja Antiohu III s porukom da bi to opsadno stanje mogle iskoristiti barbarske horde koje su neprestano ulijetale preko sjevernih granica Baktrije i koje bi mogle zatrti tragove helenske civilizacije. Antiohu III je dobro došlo to poslanstvo jer je njegova prisutnost postala nužna na zapadu zbog nemira, te je 206. pr. n.e. sklopljeno primirje. Premda je Eutidem upadao na indijski teritorij i osvojio neka područja u Sjevernoj Indiji, grčku vlast na indijskom teritoriju uspostavio je njegov sin Demetrije. Prema Strabonovu svjedočanstvu, koje se oslanja na Apolodora iz Artemite,⁹ baktrijski vladari, Demetrije i Menandar, pokorili su više naroda u Indiji od Aleksandra. Strabon bilježi da su Baktrijci zauzeli Patalenu, grad u delti Inda, kraljevstvo Saraost (Surāštra, danas Kāṭhīāvār) i Sigerdis (Sāgaradvīpa, danas Cutch). U indijskoj tradiciji sačuvan je spomen o *Yavana* i njihovim osvajanjima. Tekst *Gārgī-saṃhite*, astrološkog djela (cca 3. st. n.e.), zapravo odjeljak pod nazivom *Yugapurāṇa*, spominje napad *Yavana* na mjesta Sāketu (blizu Ayodhye, Uttar Pradeš), Pañcālu (Sjeverozapadna Indija), Mathuru i Kusumadhvaju ili Pušpapuru (Pāṭaliputra, danas Patna). To se prema tom zapisu zbilo za kralja Śāliśūke iz dinastije Maurya (cca 200 pr. n.e.).

Invazija *Yavana* na gradove Sāketu i Madhyamiku (Nagarī u Rājputāni) spominje se i u Pañtanjalijevoj *Mahābhāṣyi*. Prema tekstu se može zaključiti da je Patañjali živio za vladavine Pušyamitre iz dinastije Śuṅga (185–73) koja je vladala Sjevernom Indijom svrgavši zadnjeg vladara iz dinastije Maurya: iha Pušyamitraṃ yajayāmah. („Ovdje posvećujemo Pušyamitru.”) (*Mahābhāṣya*) A da su *Yavane* upravo za života Patañjalijeva opsjedale gradove Sāketu i Madhyamiku, vidimo iz upotrebe imperfekta glagola u tekstu *Mahābhāṣya* (II, 119,4): aruṇad yavanaḥ sāketam, aruṇad yavano madhyamikām.¹⁰ („*Yavana* je napao Sāketu, *Yavana* je napao Madhyamiku.”) Pretpostavlja se da bi vođa tih *Yavana* mogao biti upravo Demetrije, kao i vođa *Yavana* koji se spominje u drami *Mālavikāgnimitra* velikog Kālidāse.¹¹ U V činu se spominje sukob između princa Vasumitre, sina Agnimitrinog i unuka Pušyamitre te *Yavana* na obali rijeke; ne zna se da li je to rijeka Ind ili neka druga rijeka, jer *sindhu* znači rijeku općenito i posebno rijeku Ind. Prema Kālidāsi, do

sukoba je došlo u vrijeme Pušyamitrine *rājasūye*,¹² kraljevskog posvećenja uz žrtvu *aśvamedhu*, kad su njegove trupe, prateći konja pod vodstvom Vasumitre, došle u sukob s *Yavanama* na obali rijeke. *Yavane* su bile poražene, i u drami se taj događaj spominje u pismu koje je Pušyamitra poslao svome sinu Agnimitri, ocu Vasumitrinu:

Rājā: (upaviśya vācayati)

Svasti. Yajñasaraṇātsenāpatih puśpamitro¹³ vaidiśasthaṃ putramāyuśmanta-magnimitraṃ snehātpariśvajyanudarśayati. Veditam astu. Yo 'sau rājasūya-yajñadīkṣitena mayā rājaputraśataparivṛtaṃ goptāraṃ Vasumitraṃ mādiśya saṃvatsaropāvartanīyo nirargalasturago viśṛṣṭaḥ sa sindhordakṣiṇe rodhasi carannaśvanīkena yavanānāṃ prārthitaḥ. Tata ubhayoḥ senayormahānāsīt-sammardaḥ.

(Dhāriṇī viśādaṃ rūpayati.)

Rājā: Kathamidṛśam saṃvṛttam. (Śeśaṃ punarvācayati.) Tataḥ parānparājitya vasumitreṇa dhanvinā prasahya hṛiyamāṇo me vājirājo nivartitaḥ.

Dhāriṇī: Imiṇā dāṇim assasai me hiaam. (Anenedānīmāśvasiti me hṛdayam.)¹⁴

Rājā: (Lekhaśeśaṃ vācayati)

Sāhamidānīmāśmateva Sagarah pautreṇa pratyāhṛtāśvo yakśye. Tadiidānī-makālahiṇaṃ vigatarośacetasā bhavatā vadhūjanena saha yajñasevanāyāgantavyamiti.

8 Kralj: (sjedne i čita)

Neka ti je sa srećom! Vojskovođa Pušpamitra iz žrtvovališta poručuje poštovanom sinu Agnimitri koji boravi u Vaidiši, nježno ga grlivši. Neka ti je znano! Posvećen žrtvom rājasūye, proglasio sam Vasumitru, okruženog stotinom prinčeva, za čuvara, i pustio da konj koji treba biti vraćen po isteku godine slobodno luta nesputan; njega je, dok je lutao, na desnoj obali rijeke (Ind?) napala konjica Yavana. Nato je došlo do velikog sukoba dviju vojska.

(Dhāriṇī glumi očaj.)

Kralj: *Kako se to moglo dogoditi? (Čita ostatak.) Tada je Vasumitra oboružan strijelom pobijedio neprijatelje, pobijedivši, vratio je mog otetog konja nad konjima.*

Dhāriṇī: *Ovo mi sada oživljava srce.*

Kralj: *Ja, kome je unu' vratio konja kao što je Sagari¹⁵ vratio Amśumat,¹⁶ sada ću prinijeti žrtvu i zato te molim da ti bez srdžbe u mislima sa suprugom prisustvuješ žrtvi.*

Ali, da se vratimo tekstu *Gārgī-saṃhite*; *Yavane* koje su opsjedale Pušpapuru ili Pāṭaliputru brzo su se povukli zbog nemira u svojoj zemlji. Da su ti podaci vjerodostojni, vidjet ćemo iz kasnijih zbivanja.

Demetrije je, dakle, zadobio područja u Sjevernoj Indiji, Pañjāb, Sindh, a prema Strabonovim podacima zaključujemo da se njegova vlast protezala do delte Inda i na poluotok Kāṭhiāvār. Demetrije je nazvan kraljem Indijaca, a spomen mu se

našao i u Chaucerovu *Knights Tale (The Canterbury Tales)* kao „grete Emetrius, the King ov Ynde.”

Neki gradovi nazvani su njegovim imenom i imenom njegova oca Eutidema. Postojao je grad Demetrijaspol u Arahoziji (prema Izidoru iz Haraka).¹⁷ Ptolemej spominje Eutimediju što je vjerojatno pogrešno pisanje za Eutidemija, a to je drugi naziv za grad Sāgalu ili Śākalu (Sialkot u Pañjābu).

Dugo Demetrijevo izbivanje iz Baktrije pogodovalo je pobuni pod vodstvom Eukratida, koji je oko 171. pr. n.e. uzurpirao baktrijski prijesto i osnovao naskoro grad Eukratideju. Izvor podataka je Justin (koji je kompilirao iz Pompeja Troga).¹⁸ On piše da je Eukratid sa samo 300 vojnika razbio nadmoćnu Demetrijevu opsadu i stekao vlast nad Demetrijevim indijskim posjedima. Nadalje Justin kaže da su Eukratida napali Parti pod Mitridatom (oko 171–136. pr. n.e.) i priključili Partiji dvije pokrajine Baktrije. Eukratida je, čini se (tako piše Justin), ubio njegov sin Apolodot oko 150. pr. n.e., i uskoro je za zadnjeg baktrijskog vladara Heliokla došlo do kraja grčke vlasti u Baktriji.

Rimski povjesničar Orozije¹⁹ piše da je Mitridat I pobijedio sve narode između Hidaspa i Inda. Baktriju su dijelom zauzeli Parti, a dijelom nomadi sa sjevera. Iz kineskih izvora je poznato da je pleme Yueh-chi²⁰ zauzelo zemlju Śaka²¹ i protjeralo ih u zemlju Ta-hia ili Baktriju, a nedugo zatim su prodrli Yueh-chi i u Baktriju i odonud također protjerali Śake. Helioklo se vjerojatno nakon gubitka Baktrije povukao u dolinu rijeke Kābul i u Sjeverozapadnu Indiju (oko 125. pr. n.e.).

Grci u Indiji

Dok je za povijest grčkih kraljevstava u Baktriji bilo svjedočanstva u klasičnim pisaca, pa čak i u indijskih, o grčko-indijskim vladarima nije se znalo gotovo ništa. Glavni izvor za njihovu povijest brojni su numizmatički ostaci nađeni širom Indije, koji su ujedno potvrdili i navode starih pisaca o zbivanjima u Baktriji i Sjeverozapadnoj Indiji nakon Aleksandra pa do početka naše ere.

Izgubivši Baktriju, *Yavane* su zadržale vlast u Centralnom i Južnom Afganistanu i u Sjeverozapadnoj Indiji. Povijest tih vladara predstavlja krvavu borbu između mnoštva prinčeva koji su pripadali dvjema kućama: Demetrijevoj (Eutidemovoj) i Eukratidovoj. Po sačuvanom kovanom novcu poznajemo više od 30 imena indo-baktrijskih Grka; velika većina je sasvim nepoznata iz drugih izvora. To su: Agatikleja Teotrop, Agatoklo Dikej, Aminta Nikator, Antijalkid Nikefor, Antimah I Teo, Apolodot Soter (Veliki, Filopater), Apolofan Soter, Arhebije Dikej (Nikefor), Artemidor Aniket, Demetrije, Diodot I, Diodot II Soter, Diomed Soter, Dionizije Soter, Epandar Nikefor, Eukratid Veliki, Eutidem, Helioklo Dikej, Hermo Soter, Hipostrat Soter, Kaliopa, Laodikeja, Lisija Aniket, Menandar Soter (Dikej), Nikija Soter, Pantaleon, Peukelaj Dikej ili Soter, Filoksen Aniket, Platon Epifan, Poliksen

Soter, Straton I Epifan (Soter Dikej), Telef Energet, Teofil Dikej, Zoilo Dikej Soter.

Tolik broj vladara nakon Demetrija i Eukratida navodi na zaključak da su brojni od njih vladali istovremeno manjim predjelima zemlje *Yavana*.

Najpopularniji od navedenih vladara bio je Menandar. Zanimljivo je da je on jedini grčki kralj od sveg ovog mnoštva vladara koji je zauzeo značajno mjesto i u indijskoj predaji, točnije u buddhističkoj tradiciji. Menandra se poistovećuje s kraljem Milindom iz buddhističkog djela *Milindapañha*²² (*Pitanja Milinde*). Plutarh za Menandra kaže da je bio poznat po pravednosti, te da je bio popularan kod svojih podanika, a da su se nakon njegove smrti razni gradovi borili za posjedovanje njegova posmrtna pepela.

Točno vrijeme njegove vladavine nije utvrđeno. Zna se da je živio u 2. st. pr. n.e. Neki autori smatraju da je vladao nakon direktnih Demetrijevih nasljednika Apolodota, Agatokla i Antimaha, dakle u drugoj polovini 2. st. pr. n.e. Po nekima, Menandar je bio Demetrijev vojskovođa koji je opsjedao Pāṭaliputru, a možda čak i onaj *Yavana* koji je napao Sāketu i Madhyamiku, o čemu piše Patañjali. Najčešće se godine 160–140. pr. n.e. smatraju razdobljem Menandrove vladavine.

10 Strabon jedini od klasičnih pisaca čuva ime Menandra (XI, XI, 1; XV, II, 3) i spominje njegova osvajanja. Prema tradiciji koja se pripisuje Apolodoru od Artemite, a koju čuva Strabon, Menandar je prešao Hipanis (Hifasis ili Beas), prodro do rijeke Isamus (vjerojatno iskrivljeni oblik prakrskog Icchumai; sanskrtski Ikṣumati) u zemlji Pañcāla u okolici Kanauja. Osvojio je Patalenu i deltu Inda, kraljevstvo Saraost (Surāṣṭra ili Kāṭhiāvār). Neki misle da je Menandar bio onaj *Yavana* kojega je potukao Vasumitra Śunga, a ne Demetrije, o čemu smo već pisali. Pod Menandrovom je vlašću, prema tome, mogao biti veliki teritorij: doline rijeke Kābul i Ind, Pañjāb, Sindh, Rājputāna, poluotok Kāṭhiāvār. O tome svjedoči i nepoznati autor *Peripla* koji je krajem 1. st. n.e. zamijetio da su u lučkom gradu Barigaza (snkrt. Bhr̥guṣaccha, danas Broach) bili u opticaju kovani novci s natpisima Menandra i Apolodota.

Uz Menandra u indijskim izvorima spominje se još jedan grčko-indijski vladar. Na epigrafskom nalazu iz okolice Besnagara natpis govori o podizanju *garuḍa-dhvaje*,²³ stupa s kapitelom ukrašenim Garuḍom,²⁴ a u čast Vāsudeve,²⁵ Višnua.²⁶ Stup je podigao jedan *Yavana* iz Taksile imenom Heliodor, sin Dija, koji je postao *bhāgavata* ili sljedbenik boga Višnua. Heliodor je boravio u Vaidiṣi na dvoru Kautsīputre Bhāgabhadre iz dinastije Śunga kao poslanik Anitalikite ili Antijalkida (oko 113. pr. n.e.), za koga se pretpostavlja da je pripadao Eukratidovu rodu.

Spomenut ćemo još nekoliko imena koja su poznata samo iz numizmatičkih ostataka. Neke kovanice je izdala kraljica Agatokleja zajedno s mladim kraljem zvanim

Straton; ona je čini se bila neko vrijeme regentkinja. Straton je pri kraju svoje vladavine izdavao kovani novac s mladim vladarom zvanim Straton Filopater, koji je bio njegov *potra* (*pautra*) ili unuk. Područje njihove vlasti protezalo se samo na Istočni Pañjāb, jer nakon Menandrove smrti *Yavane* iz kuće Eutidemove, kojoj je — čini se — pripadao i Menandar, gube Gandhāru, Afganistan i zadržavaju samo Pañjāb. Kasniji prinčevi Eutidemova roda mogu se smjestiti u drugu polovicu 1. st. pr. n.e. Bili su to Dionizije, Zoilo, Apolofan, Hipostrat i neki Apolodot. Nastupilo je teško doba za grčke vladare u Indiji; već krajem 1. st. pr. n.e. malo se zna o *Yavanama*. To je vrijeme prodora Śaka u ta područja. Manju vlast u Gandhāri i Afganistanu držali su još prinčevi iz loze Eukratidove: Diomed, Epandar, Filoksen, Artemidor, Peukelaj. Svi oni se prema nalazima kovanoga novca mogu povezati s gradom Puṣkalāvati²⁷ iz čije okoline su ih protjerale Śake početkom naše ere pod svojim vladarom Maesom (20. pr. n.e. — 20. n.e.).

Drugu granu Eukratidovića predstavljali su vjerojatno Aminta i Hermo koji su vladali u Kāfiristānu i u području oko Kābula. Na nekim kovanicama se spominje njihovo ime zajedno s vladarom Kuṣāna ili plemena Yueh-chi, koji su u to doba već bili stvarni vladari toga područja. Hermo, koji je vladao početkom 1. st. n.e., bio je posljednji kralj *Yavana* u tom kraju.

Sačuvala su se još neka sitna kraljevstva *Yavana*, koji su, međutim, priznavali vrhovnu vlast Kuṣāna ili Śaka. Tako kralj Sātavāhana Gautamīputra Sātakarnī (106–190) spominje sukob sa Śakama, *Yavanama* i Pahlavama. Područje tih *Yavana* je, čini se, ležalo nedaleko poluotoka Kāṭhiāvāra, kao posljednji ostatak grčke pustolovine u Indiji što ju je započeo već Aleksandar.

Možda Kālidāsa u svom epu *Raghuvamṣa*,²⁸ u opisu Raghuvove *dig-vijaye* ili osvajanja svijeta piše upravo o ženama tih *Yavana*. *Raghuvamṣa* IV, 61:

yavanīmukhapadmānām sehe madhumadam na saḥ
bālātapamivābjānāmakāla jaladodayaḥ.

„Na lopoč-licima žena *Yavana* opijenost vinom on podnijeti mogao nije, kao što ni nadiranje kišnih oblaka, kad im nije vrijeme, ne trpi toplinu jutarnjeg sunca na lopočima.“

- 1 Pāṇini — veliki gramatičar iz oko 5. st. pr. n. e. Njegova gramatika *Aṣṭādhyāyī* (*Osam poglavlja*) predstavlja veliko dostignuće stare Indije. U 4000 kratkih aforizama (*sūtra*) iznijet je sistem sanskrske gramatike temeljen na opisima korijena; to je najkraća i najpotpunija gramatika na svijetu.
- 2 Patañjali — indijski gramatičar iz 2. st. pr. n. e. Napisao je gramatiku pod naslovom *Mahābhāṣya* (*Veliko tumačenje*) u kojoj obrađuje u obliku dijaloga 1713 pravila iz Pāṇinijeve *Aṣṭādhyāyī*.
- 3 *Mahābhārata* — indijski junački ep koji je po legendi ispjevao Vyāsa. Sadržava oko 100000 strofa; pjeva o tragičnom sukobu Pāṇḍava i Kaurava, dvaju ogranaka kraljevske porodice Bharata koji završava tragičnim krvoprolićem na polju Kurukṣetri.
- 4 *Rāmāyaṇa* — ep o kraljeviću Rāmi i njegovj ženi Sītī, u 24000 strofa. Ep je prema predaji ispjevao Vālmīki.
- 5 Atenej iz Naukrata — živio je oko 2. st. n. e. Napisao je djelo pod naslovom *Gozba sofista* koje sadržava razne podatke iz starine, znanja iz gramatike i književnosti itd.
- 6 Hegesandar iz Delfa — živio je u 2. st. pr. n. e. Njegovo djelo *Uspomene* sačuvano je samo u fragmentima kod Ateneja, a sadržavalo je brojne zabavne i zanimljive pojedinosti iz društva, prirode i umjetnosti.
- 7 *Dhamma* — palijski oblik sanskrske riječi *dharma* što znači zakon, religija, moralni poređak; kao *dhamma* riječ znači buddhističku doktrinu.
- 8 Justin — autor djela *Epitoma Historiarum Philippicarum*, napisanom prema Pompeju Trogu. Živio je vjerojatno u 3. st. n. e.
- 9 Apolodor iz Artemite u Babiloniji — ne zna se vrijeme njegova života. Njegova povijest Parta citirana je nekoliko puta u Strabona, jedanput kod Ateneja.
- 10 *Arunad* — 3 l. sg. imperfekta glagola *rudh* — napasti, opkoliti. Ovdje imperfekt, koji označava prošle događaje kojima je sam govornik bio svjedok, služi kao dokaz da je Patañjali sam doživio napad *Yavana* i da se on zbilo u vrijeme Puśyamitre Śuṅge, što znamo iz citata: *Iha Puśyamitram yajayāmaḥ*.
- 11 Kālidāsa — najcjenjeniji pisac klasične indijske književnosti. Pisac je najpopularnije drame zvane *Śakuntalā*; uz nju je napisao još drame *Vikramorvaśīya* i *Mālavikāgnimitra*. Ova potonja ima za radnju razne ljubavne spletke na kraljevskom dvoru u povijesnim okvirima vladavine dinastije Śuṅga.
- 12 *Rājasūya* — posvećenje kralja; ovdje vezano uz *aśvamedhu*, tradicionalan obred kšatrija, pri kome je kralj potvrđivao pravo na svoj naslov. Konj bi bio pušten da godinu dana slobodno luta kao izazov suparnicima. Ako bi zalutao na teritorij kojega drugog vladara, najčešće bi ovaj bez otpora priznavao nadređenost kralja koji je priredio *rājasūyu*. U ovom slučaju *Yavane* su se sukobile s pratiocima konja Puśyamitre Śuṅge, ne hoteci priznati njegovo prvenstvo.
- 13 Puśpamitra je krivo pisanje za Puśyamitru.
- 14 Dhāriṇī — žena Agnimitrina, majka Vasumitrina. Tekst koji ona govori je na prakrtu *śaurasenī*, jeziku kojim pretežno govore ženska lica u drami. U izdanjima klasičnih dramskih tekstova uobičajeno je da se doda sanskrtski prijevod; to je *chāyā* („sjena”).

- 15 Sagara — ime legendarnog kralja iz Sunčeve dinastije.
- 16 Amśumat — Sagarin unuk.
- 17 Izidor iz Haraka — geograf iz Augustova doba. Sačuvano je njegovo djelo *Partske postaje*.
- 18 Pompej Trog — rimski povjesničar iz 1. st. pr. n. e. Fragmenti njegova djela su sačuvani kod Justina.
- 19 Orozije — hispanski svećenik iz 5. st. n. e.; autor djela *Historiae adversum paganos*.
- 20 Yueh-chi — kineski naziv za nomadsko pleme koje je prvobitno nastavalo neke predjele u zapadnoj Kini. Negdje između 174–160. pr. n. e. istjerani su iz toga kraja te su prebjegli u pustinju Gobi, došli do doline rijeke Jaksartes (Sir Daryā) odakle su protjerali Šake. Odande ih je istjeralo pleme Wu-sun; Yueh-chi su preselili do Oksa i Baktrije gdje su se nastanili. Oko 40. n. e. iz plemena se izdvojila grana Kušana pod vodstvom Kujula Kara Kadfiza koji je prodro u Sjeverozapadnu Indiju i postao začetnik dinastije Kušana u Indiji.
- 21 Šake — indijski naziv za Skite.
- 22 *Milindapañha* — izvankanonsko buddhističko djelo; to je dijalog između kralja Milinde (Menandra) i buddhističkog mudraca Nagasene o temeljnim pitanjima buddhizma.
- 23 *Garuḍadhvaja* — stup s kapitelom u obliku Garuđe.
- 24 Garuḍa — mitska ptica; vozilo boga Višṇua.
- 25 Vāsudeva — Kṛṣṇin patronimik.
- 26 Višṇu — glavno hinduističko božanstvo. Uz Brahma i Śivu, sa kojima sačinjava *Trimūrti*-trojstvo, on u mitologiji ima funkciju održavatelja, dok je Brahma stvaralac, a Śiva razaratelj. Višṇu se utjelovljuje na zemlji u raznim avatarama od kojih je najpopularniji Kṛṣṇa.
- 27 Puṣkalāvati — grad u Gandhāri na zapadnoj strani rijeke Ind.
- 28 *Raghuvamśa* — Kālidāsin ep o povijesti kraljeva Sunčeve dinastije u Ayodhyi. Jedan od Raghuvovih potomaka bio je Rāma.

Bilješka o transkripciji

Pri pisanju indijskih termina korištena je međunarodna latinička transkripcija. Da ne bi došlo do zabune kod čitanja, navodimo naše ekvivalente za slijedeće glasove:

c = č j = dž y = j

- Bhattacharya, S., *A Dictionary of Indian History*, George Braziller, New York, 1967.
- Bloch, J., *Les inscriptions d'Asoka*, Les belles lettres, Paris, 1950.
- Cambridge History of India, Vol. 1: Ancient India*, edited by E.J. Rapson, S. Chand and Co., New Delhi, 1962.
- Fischer Weltgeschichte, Band 16: Zentralasien*, hrsg. von Gavin Hambly, Fischer Bücherei, Frankfurt am Main, 1966.
- Ghosh, N.N., *Early History of India*, The Indian Press Private Ltd., Allahabad, 1964.
- Gokhale, B.G., *Ancient India: History and Culture*, Asia Publishing House, Bombay, 1959.
- History and Culture of the Indian People, Vol. 2: The Age of Imperial Unity*, edited by R.C. Majumdar, Bharatiya Vidya Bhavan, Bombay, 1960.
- Kalidasa: The Works of Kalidasa (Malavikagnimitra)*, edited by C.R. Devadhar, Vol. 1, Motilal Banarsidass, Delhi..., 1972. *Raghuvamsa*, edited by G.R. Nandargikar, Motilal Banarsidass, Delhi..., 1971. (1. izd. 1897.)
- Katičić, R., *Menandar spasitelj, kralj indijski*, Forum, IX god., XX knjiga, 1970. Br. VI–XII
- Lexikon der alte Welt*, Artemis Verlag, Zürich und Stuttgart, 1965.
- McCrinkle, J.W., *Ancient India as Described in Classical Literature*, Oriental Books Reprint Corporation, New Delhi, 1979.
- Smith, V., *Early History of India*, At the Clarendon Press, Oxford, 1967.
- Thapar, R., *Aśoka and the Decline of the Mauryas*, Oxford University Press, London, 1961.

ZA NOVU POETIKU ELEGIJSKOG DISTIHA

Uvod

U prošlom broju *Latina & Graeca* objavio je Domagoj Grečl¹ članak pod naslovom **Prijevodni elegijski distih** u kojem je ukratko prikazao teoretske postavke i načine ostvarenja prijevoda heksametra i pentametra u hrvatskoj književnosti od 1864. do danas. Taj je članak bio neposredan povod da pod ovim pomalo pretencioznim naslovom pokušam obrazložiti neke principe prevođenja spomenutih stihova koji se donekle razlikuju od principa kojih se drži Domagoj Grečl i nekolicina naših starijih prevodilaca, pa i najveći među njima – Tomo Maretić. Neki od tih principa ostvaruju se kroz prijevode jednog broja mlađih prevodilaca, i mislim da otvaraju nove mogućnosti prevođenja heksametra i pentametra.²

Ograničenja forme

Osnovni princip od kojeg polazimo glasi: poeziju prevodimo u stihu, i to u **stihu originala**. Pod tim podrazumijevamo pridržavanje onih pravila i ograničenja koja se **uvijek** ostvaruju u zadanom stihu. Heksametar je stih koji ima šest stopa. Osnovni je metar daktil (–UU) koji se može pojaviti samo u prvih pet stopa. U šestoj može stajati trohej (–U) ili spondej (––). Prema tome shema A takva heksametra izgleda:

A) –UU|–UU|–UU|–UU|–UU|–U

Međutim, **svaki** daktil može biti zamijenjen spondejem (jer dvije kračine imaju istu prozodijsku vrijednost kao jedna duljina, UU=–), pa prema tome shema B takva heksametra izgleda:

B) ––|––|––|––|––|–U

Svaka duljina i svaka kračina označavaju jedan slog. Od pjesnika zavisi da li će i koje daktile zamijeniti spondejem. To praktički znači da je svaki grčki ili rimski pjesnik koji je pjevao u heksametrima mogao u stihu imati najviše 17 slogova (shema A) i najmanje 12 (shema B) ili prema shemi C bilo koji broj slogova od 12 do 17:³

C) –UU ili –– 5 puta (zamjena „svaki sa svakim“) + –U

Već je kod klasičnih pjesnika postojala znatna razlika u upotrebi „višeslogovnih“ i „manjeslogovnih“ heksametara, odnosno veća ili manja učestalost zamjene daktila spondejima. Analiza antičkih heksametara pokazuje da je najmanje ekstremnih stihova (shema A, a posebno shema B) i da je spondej u petoj stopi nekako druga-